

Är arbetstillfredsställelse livsviktig?

Studier av relationen arbetsvillkor — utbyte i övriga livsområden

Gunnela Westlander

Arbetstillfredsställelsens betydelse för att vidmakthålla produktivitet är numera omvitnad genom en rad arbetssociologiska undersökningsresultat. Däremot vet man mindre om arbetstillfredsställelsens betydelse för individens livsutbyte som helhet. Hur väsentligt är det ur individens synpunkt att ha tillgång till arbetsvillkor som ger rik behovstillfredsställelse? Detta är huvudproblemet i ett forskningsprojekt som bedrivs av fil lic Gunnela Westlander, psykolog vid PA-rådets forskningsavdelning. Frågeställningen har framsprungit som en effekt av en del rön från fil lic Bertil Gardells studier i produktionsteknik och behovstillfredsställelse där man kunde konstatera att det förelåg korrelationer mellan arbetstillfredsställelse och olika kriterier på livstillfredsställelse.

Inledning

Vilken betydelse har ett förvärvsarbete för individens allmänna livstillfredsställelse? Det är angeläget att få svar på vilka psykologiska funktioner som ett förvärvsarbete fyller för enskilda individer. I den arbetsvetenskapliga forskning som bedrivits av sociologer och psykologer har de behovstillfredsställande värdena i olika yrken och befattningar i arbetslivet ägnats en hel del uppmärksamhet. Inte bara förhållanden i den yttre, fysiska, miljön visar sig ha väsentliga värden för behovstillfredsställelse. Även arbetsuppgifternas art och det formellt och informellt uppbyggda samarbetet mellan anställda har relevans för individens behovstillfredsställelse i arbetet.

I en del av den forskning som empiriskt sökt belysa hur arbetsvillkor och arbetstillfredsställelse innehåll är relaterade till varandra har man även inkluderat olika mått på allmän livstillfredsställelse (självkänsla, självförverkligande, psykosomatiska symptom och spänningstillstånd). Man har därigenom kunnat konstatera att dessa mått på livstillfredsställelse har ett tydligt samband med

behovstillfredsställelse i arbetet: hög behovstillfredsställelse i arbetet tenderar att samgå med hög livstillfredsställelse och vice versa. Slutsatsen man velat dra av detta är att arbetet är en viktig faktor för individens allmänna livstillfredsställelse eller totala livsanpassning. Inom svenskt arbetsliv har också på senare tid en tydlig ansats gjorts för att börja bearbeta andra aspekter av arbetsförhållandena än de mera lönemässiga. Så har ju de s.k. företagsdemokratiska ansatser som för närvarande pågår i arbetslivet bland annat syftet att bredda behovstillfredsställelsen för de anställda. Å andra sidan försiggår en rationaliseringsprocess i arbetslivet där friställning och yrkesbyten ställer stora krav på individens rörlighet och på hans förmåga att "dirigera sina anspråk" mot nya, okända arbetsplatser. Detta leder till att man kan fråga om det är realistiskt att förvänta sig att arbetsrollen som livsroll i framtiden kan ges den centrala plats när det gäller behovstillfredsställelse som den för närvarande har eller som man åtminstone tämligen allmänt anser att den *bör* ha. Parallellt med uppfattningen om arbetsmiljön

Hur det generellt förhåller sig med olika livsroller eller livsområdets bidrag till den totala livstillfredsställelsen har man tämligen torftiga kunskaper om.

som önskvärd plats för individers behovstillfredsställelse återfinner man också en annan ofta förekommande uppfattning, som snarast går i motsatt riktning. Den från förvärvsarbete fria tiden skall fungera kompensatoriskt eller komplementärt i förhållande till arbetstiden. Denna uppfattning förs ofta fram när man måste konstatera att vissa förvärvsarbeten är av den art att de ger föga utrymme för någon behovstillfredsställelse.

Hur det generellt förhåller sig med olika livsroller eller livsområdets bidrag till den totala livstillfredsställelsen har man tämligen torftiga kunskaper om.

Det förefaller viktigt att få en inventering av den forskning som hittills bedrivits kring detta problem samt att få till stånd undersökningar på aktuella svenska förhållanden. En aspekt av problemet är att söka klarhet i det eventuella samspel som råder mellan individens arbetsvillkor och hans orientering mot olika områden i samhället i övrigt. Är det psykologiska utbytet i arbetet oavhängigt utbytet inom andra livsområden, eller finns det samband dem emellan, och var ligger i så fall orsakerna till sådana samband? I denna artikel skall jag redogöra för en del beteendevetenskaplig forskning som just berör denna fråga.

Några teoretiska ansatser

Den amerikanske sociologen Harold Wilensky har belyst problemet i en rad artiklar och forskningsrapporter (27, 29, 30). I en artikel från 1960, *Work, Careers and Social Integration* (30), ger han en översikt av de sociologiska analyser som hittills gjorts av relationen arbetsvillkor — övrig tillvaro. Engels med sin klasskampsteori (4) och de Toqueville med sin massteori (25) framställs där som särskilt betydande teoretiker. Enligt dem betraktas arbetet som en central betingelse när det

gäller människors personlighetsmässiga utveckling såväl i yrkesroll som i andra livsroller. Både Engels och de Toqueville bedömer den tekniska utveckling som startade och formade ett industrialiserat näringsliv som den yttersta orsaken till förändringar i enskilda individers arbetssituation. Engels pekar på arbetsuppgifternas karaktär av tvångsstyrning och ofta monotoni, medan de Toqueville mera kritiserar den ökande likriktningen som när det gäller arbetsvillkoren tog sig uttryck i stark likformighet mellan olika jobb och minskade möjligheter att individualistiskt forma sina arbetsförhållanden. De psykologiska effekterna beskriver båda i termer av känslor av främlingskap inför produktionens mening och funktion.

I denna sociologiska kritik som ju närmast berör arbetsvillkoren för de stora grupperna av industriarbetare inom befolkningen ligger implicit ett antagande om människans inneboende resurser till skapande verksamhet. Så har ju t.ex. hantverkaren ofta fått vara mönster för en fullgod arbetssituation — hantverkaren som har möjligheten att i sitt yrke omskapa naturen till verktyg och produkter som gagnar honom själv.

Från psykologisk och pedagogisk föreställningsram har arbetssituationer blivit föremål för liknande kritisk bedömning. Maslows motivations-teori (1) har ju t.ex. ofta utnyttjats för att ange nivån och/eller omfattningen på den behovstillfredsställelse arbetssituationer ger. Utvecklings- och inlärningspsykologisk bedömning har även anlagts (2, 17).

De senaste årtiondena har forskningen i Sverige liksom i andra länder och inom olika produktionsområden gett upprepade belägg för att omfattningen av psykologisk behovstillfredsställelse i arbetet är avhängig av arbetsförhållandenas utrymme för variation och självbestämmande.

Man har också diskuterat och forskat närmare i vilka relationer som existerar mellan arbetsvillkor och den tillvaro som ligger utom arbetssektorn. Wilensky refererar t.ex. i sin ovan nämnda artikel Engels och de Toquevilles åsikter om relationen arbete — fri tid. Båda höll för troligt att det sker överspridningseffekter från yrkesarbetet till tillvaron utanför arbetstiden. De menade att

olika arbetsvillkor inte bara ger olika belöningar i materiell och social form (lön, inflytande i organisation t.ex), utan även åstadkommer olika attitydbildning till det omgivande samhället. Tillvaron utanför yrkesrollen påverkas med andra ord av de erfarenheter och den motivation som yrkesrollen kan ge. Särskilt pekar de då på att den apati och håglöshet som det enkla fabriksarbetet skapar ofta utsträcker sig till att gälla inför tillvaron utanför.

Relationen mellan arbete och fri tid förändrades i och med industrialismens utbredning. Uppspaltningen blev — i motsats till tidigare — skarp mellan arbete och arbetsfri tid, såväl tidsmässigt som funktionsmässigt. Därmed låg det också något berättigat i att föra en sociologisk kritik som teoretiskt gjorde en åtskillnad mellan arbetsvillkor och livsvillkor i övrigt.

Men det var inte bara yrkesrollen som i ett modernt högindustrialiserat samhälle särskildes från individens övriga tillvaro. Med Segerstedts terminologi (19) kan man tala om tregruppssamhället där ytterligare rolldifferentiering skett i och med att utbildnings- och socialiseringsfunktionerna ej längre till huvuddelen läggs inom primärgruppen eller yrkesgruppen. Särskilda grupper i samhället har i stället till uppgift att sörja för utbildningsbehovet. Socialiseringen av den uppväxande individen sker därigenom inte bara inom familjen, utan även inom utbildningsgruppen. För individen — samhällsmedborgarens del innebär det att han konfronteras med olika grupper som uppövar honom eller henne i hans tre viktiga samhällsfunktioner (den reproducerande, producerande och samhällspåverkande), medan tidigare dessa tre funktioner intränades huvudsakligen i en och samma grupp (storfamiljen). Redan under uppväxten upplever han eller hon en segmentering av omvärlden (i grupper med olika utlärningsfunktioner). Som vuxen kommer han eller hon att leva i en relativt segmenterad livssituation: som familjemedlem i en grupp, som yrkesman i en annan, som samhällspåverkare i en tredje.

Man har sett såväl för- som nackdelar i en sådan segmentering av livssituationen i olika livsroller eller livsfärger. Wilensky konstaterar i en

artikel (26) två olika åsiktsriktningar: 1. den ena som hävdar att segmenteringen i livsroller ger upphov till intrapsykiska spänningar (genom rollkonflikter), till osäkerhet i sociala relationer samt till ett ytligt engagemang i varje livsroll vilket skulle vara att betrakta som något negativt. 2. Den andra som hävdar att segmenteringen i livsroller bidrar till att hålla samhällsstrukturen stabil och ger förutsättningar för ett breddat och demokratiskt uppbyggt inflytande på samhällets utformning. Nackdelarna med en sådan segmentering skulle således ligga på det psykologiska, individuella planet och främst bestå i hinder till fullödig personlighetsutveckling och integration med det omgivande samhället som helhet, medan fördelarna skulle vara av samhällspolitisk art.

Några empiriska studier

Jag skall här ta upp några studier som ger empirisk belysning till relationen arbetsvillkor — orientering gentemot samhället i övrigt.

Föreställningen om att arbetsvillkoren skapar en attitydbildning gentemot det omgivande samhället har inspirerat till en rad empiriska undersökningar under 60-talet. I en del av dessa utgår man i alienationsbegreppet.

S.k. arbetsalienation, d.v.s. den brist på arbetstillfredsställelse som uttrycker sig i känslor av maktlöshet, meningslöshet och avsaknad av engagemang i arbetet, visar sig i en rad undersökningar vara förknippad med en avvisande, mindre initierad eller passiv inställning till det omgivande samhället. Man kan hänvisa till studier av Seeman (på svenska och amerikanska industriarbetare och tjänstemän), Kornhauser (på ameri-

S k arbetsalienation, d v s den brist på arbetstillfredsställelse som uttrycker sig i känslor av maktlöshet, meningslöshet och avsaknad av engagemang i arbetet, visar sig i en rad undersökningar vara förknippad med en avvisande, mindre initierad eller passiv inställning till det omgivande samhället.

kanska industriarbetare), Gardell (på svenska industriarbetare), Edström (på svenska statsanställda tjänstemän). Samtliga studier är attitydstudier av tvärsnittstyp, d.v.s. man har vid ett och samma tillfälle eller inom en kort tidsperiod införskaffat attityddata när det gäller arbetsförhållandena, arbetsorganisationen och olika samhällsförhållandena. Det samband som man generellt konstaterar i dessa studier, nämligen att högt arbetsengagemang är förknippat med en positiv, initierad, aktiv samhällsinställning, medan lågt arbetsengagemang är förknippat med motsatt samhällsinställning, säger icke klart vad som är orsak och verkan.

Seeman (18) är den som mest kategoriskt vill hävda, utifrån en rent alienationsteoretisk föreställningsram, att man har orsaksfaktorerna i arbetssituationen och att samhällsorienteringen är att betrakta som en effekt av den sociala inläring som sker i arbetsrollen. Den som är maktlös och saknar inflytande i sin yrkesutövning skulle således överföra sin perception av sig själv i yrkesrollen och av arbetsomgivningen till andra områden i samhället där det ges möjlighet att handla, medan den som i sitt yrke har inflytande över andra och känner en stark identifiering med arbetet för över en annan perception av sig själv och sin funktion i samhället i stort.

Kornhauser (14) är mera försiktig i sin tolkning av dessa samband. Ett citat: "Whether the attitude differences are directly attributable to job influences or not, they represent significant facts about the adequacy of men's adjustments and social orientation at higher and lower skill levels. Nor can the occupational differences be explained away as due to the more limited education of lower level factory workers . . . In a word, factors associated with occupation and with education are independently influential."

Gardell (5) tolkar sambanden så att arbetsvillkoren med särskild betoning på arbetsinnehållet har en betydande — om dock ej uteslutande — inverkan på orienteringen till det omgivande samhället.

I Edström — Korses studie (3) som är av mera deskriptiv karaktär har man en undersöknings-

grupp med övervägande högutbildade. En tydlig majoritet redovisade ett uttalat intresse och engagemang i samhällsförhållandena i stort.

En annan syn på orsakssammanhanget arbetsvillkor — orientering gentemot det omgivande samhället presenteras i Segerstedt — Lundquists studie från början av 1950-talet på arbetare och tjänstemän i Huskvarna—Katrineholm (20). De konstaterar att det finns ett måttligt positivt samband mellan å ena sidan arbetsengagemang i termer av upplevda avancemangsmöjligheter inom företaget och uppfattningen att ens kunnskap och intresse tillvaratas och å andra sidan samhällsattityder av typen "de som vill och är duktiga kan komma fram i Sverige". Dessa forskare vill ej se arbetsvillkoren som de kausala faktorerna utan tolkar sambanden utifrån en teori om kongruensen mellan allmänt normsystem (ramnormsystemet) och delnormsystemen i samhället. (Individens attityder till ett delnormsystem, t.ex. arbetsorganisationens, styrs av hans grad av acceptering av det allmänna normsystemet i samhället.) Citat (sid 365 i del I): "... Vi har därvid funnit att vad vi här kallat känslan av medansvar och medinflytande i företaget, ingår som en del av en mer övergripande attityd mot förhållandena i det svenska samhället i stort. Har man en känsla av samhörighet eller inflytande i samhället så tenderar man även att i högre grad än annars vara positivt inställd till företagets sätt att tillvarata kunnskap och intresse och till avancemangsmöjligheterna samt att ha en känsla av att ens arbete uppskattas av företagets ledning. Sambandet är dock svagare än vad vi kunnat vänta oss."

Medan Segerstedt således antar att individen styrs av sitt allmänna normsystem (=ramnormsystemet) vid bedömningen av arbetsplatsens delnormsystem, arbetar tidigare nämnda forskare snarare utifrån en teori om att det normsystem individen möter i sina arbetsvillkor påverkar hans bild av det allmänna normsystemet i samhället.

I en del studier har man utvalt vissa faktorer i yrkesrollen med vad man antagit motiverande funktion och undersökt deras samband med attityder och beteenden gentemot olika grupper och institutioner i samhället.

I en del studier har man utvalt vissa faktorer i yrkesrollen med vad man antagit motiverande funktion och undersökt deras samband med attityder och beteenden gentemot olika grupper och institutioner i samhället.

I en undersökning av Gerstl (27) har man exempelvis med konstanthållande av utbildning och social-ekonomisk nivå velat studera arbetsinnehållens inflytande på individens beteende på arbetsfria tiden. Tre högutbildade yrkesgrupper jämfördes (tandläkare, konsulter, universitetslärare). Kontaktsökandet på fritiden riktade sig hos dessa kategorier mot olika grupper. Tandläkarna sökte sig till föreningar och sammanslutningar där de träffade potentiella patienter. Konsulterna hade samma mål med sitt kontaktsökande men orienterade sig i motsats till tandläkarna ensidigt uppåt i den sociala rangskalan i kommunen — staden, medan professorerna hade ett kollegorienterat kontaktsökande. De sistnämndas arbetstillfredsställelse var av typen "intrinsic satisfaction" (starkt engagemang i arbetets art), deras fritid var i stort sett en kontinuitet rent innehållsmässigt till arbetstiden. De förstnämnda hade däremot låg "intrinsic satisfaction" och deras fria tid utmärkte sig innehållsmässigt av svag kommunikation med yrkeskolleger och aktivitet i övrigt som ej hade någon direkt anknytning till yrket. Denna undersökning belyser hur yrket styr individen till vissa aktiviteter och kontakttaganden under den arbetsfria tiden. Wilensky knyter an till denna studie för att förklara industriarbetets styrning på individens fritidsinnehåll: "To the extent that people are exposed to disciplined work routines yielding little gratification or have careers which neither afford continuity of personal experience nor necessitate wide community participation, their retreat from work is accompanied by a gradual decline in the number and strength of secondary attachment." Enligt Wilensky skulle således den låga arbetsmotivation som arbetsuppgifterna skapar i industriellt arbete samtidigt ge låg motiva-

tion för att knyta an till sekundärgrupper och institutioner av olika slag i samhället. I stället koncentreras den fria tidens aktiviteter till primärgruppen — bostaden.

Arten av fritidskonsumtion är en annan intressant variabel i detta sammanhang och den har också studerats som en funktion av arbetsvillkor. I Sverige har Harald Swedner under 60-talet gjort sociologiska undersökningar gällande s.k. kulturkonsumtion inom olika socialgrupper (22, 23). Swedner finner att de s.k. kulturaktiviteterna (besök på konsert, teater, konstutställning, föredrag, radiopjäser, bokläsning) idkas i starkt varierande utsträckning om socialgrupper jämförs. I de grupper där hög yrkesutbildning dominerar har man också den "högsta kulturkonsumtionen". Swedner anser att dessa skillnader mellan grupper när det gäller kulturkonsumtion till en del måste förklaras med en ensidighet hos kulturproduktorna. Dessa speglar de relativt välutbildade samhällsgruppernas bakgrunds- och nuvarande livsförhållanden, arbets- och livsproblem. Grupper med lägre utbildning och knappare socialekonomiska villkor känner ej igen sin egen arbets- och livssituation i det som oftast presenteras i form av teater, konst, föredrag och litteratur.

Enligt Swedner är förklaringen således att söka inte enbart i begränsningar hos dessa grupper, såsom lägre inkomst, fysisk trötthet efter arbetstiden och andra praktiska hinder som bidrar till lägre deltagande i kulturaktiviteter, utan även i dessa kulturaktiviteters "attraktionsvärde". Swedners kritik mot kulturproduktionens innehåll har de senare åren möjligen blivit mindre befogad än tidigare. Man kan t.ex. peka på den s.k. samhällstillvända teatern och litteraturen och de uppsökande teatergrupperna.

En studie på fritidskonsumtion där man skiljer på s.k. finkulturkonsumtion och masskulturkonsumtion har gjorts av Wilensky (29). Han sökte där finna de avgörande individegenskaperna för vilken typ av fritidskonsumtion som var den mest dominerande. För detta syfte stratifierade han en population efter olika bakgrundsfaktorer och studerade dessas samband med typ av fritidskonsumtion. Ett citat får beskriva vad denna undersök-

I studiet av det psykologiska utbytet i olika livsroller eller livsområden kan familjelivscykelstadiet vara en annan fruktbar utgångspunkt.

ning gav: "In general, data both here and in other studies suggest that as predictors of life style variables — especially cultural tastes and ideology — sex, age and socioeconomic stratum are far weaker than religion, type of education, work and career variables that represent positions in established groups." I Wilenskys undersökning framkommer att arbetssituationen, framför allt när den beskrivs i termer av engagemangs- och befördringsmöjligheter, är en viktig prediktionsfaktor för typ av fritidskonsumtion.

Förutom fritidsinnehållet förefaller även den fria tidens, alternativt arbetstidens, längd delvis att ha att göra med den art av motivation som arbetet ger. Wilensky har gjort en studie av arbetstidens längd (28) i relation till inkomst, utbildning, kvalifikationsnivå. Inkomsten framstår som en viktig faktor: ju högre inkomst, desto längre arbetstid. Denna tendens gäller i Wilenskys material inom såväl högutbildade som lågutbildade yrkesgrupper. Kvalifikationsnivån spelar även en betydande roll. Med konstanthållen inkomst är förhållandet att arbetstiden ökar med högre kvalifikationsnivå. Såväl inkomsten som kvalifikationsnivån förefaller således fungera som motivationsfaktorer för att välja ökad arbetstid på bekostnad av fri tid. Med hög inkomst kan det löna sig att använda fri tid till arbete. Högkvalificerade arbetsuppgifter är ofta mer stimulerande än lågkvalificerade och ger stimulans på den tid man utbyter fri tid mot ökad arbetstid.

En annan faktor i arbetet som påverkar den fria tidens innehåll är arbetstidens förläggning på dygnet. Här kommer t.ex. skiftesarbetets mer generella effekter på individens livssituation som ett särskilt problem. Möjligheterna att skaffa sig ett rikt innehåll under den fria tiden blir begränsade för den skiftarbetande. Samhällets service, vän-

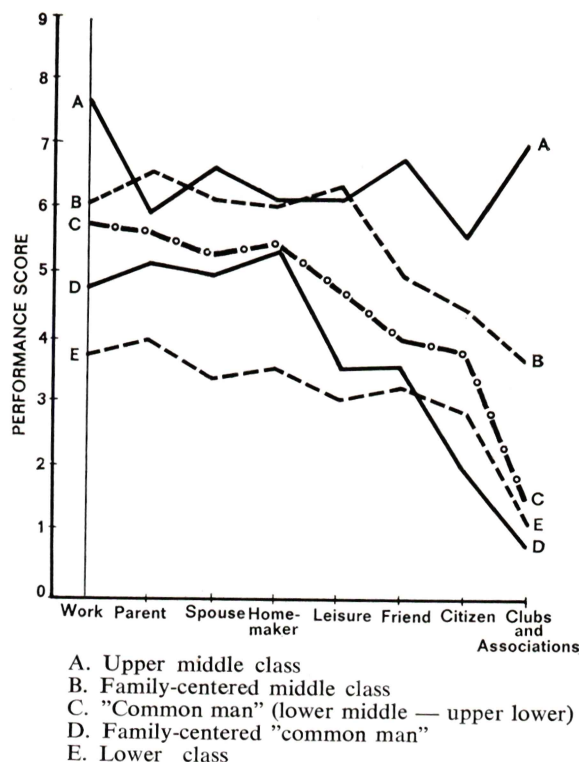
kontakter, familjeumgänge och andra källor till behovstillfredsställelse kan vara svåråtkomliga med det tidsschema som skiftesarbetet medför (16). Skiftarbetstider innebär också en oregelbundenhet i livsmönstret, vilket för många leder till både fysiska och psykiska påfrestningar.

Det finns en viss ensidighet i detta sätt att diskutera arbetsvillkorens betydelse för orienteringen mot andra områden i samhället. Man ser ett samspel som utgår i de villkor individen har i sin yrkesroll. I yrkesrollen skulle finnas den väsentligaste motivationen för hur man knyter an (engagerar sig eller avhåller sig från att engagera sig) till andra områden i samhället. Detta är naturligtvis en förenkling av förhållandena. Vilka arbetsvillkor som uppsöks och accepteras kan ju ofta vara ett utslag av bland annat var individen står i sin livscykel. Ålder, vitalitet, försörjningsbörda sätter gränser och mål vid val av arbete. Samma faktorer är också styrande på sättet att orientera sig i samhället utanför hem och arbete.

I studiet av det psykologiska utbytet i olika livsroller eller livsområden kan familjelivscykelstadiet vara en annan fruktbar utgångspunkt. (Familjelivscykelstadium är en sociologisk term för att beskriva de krav, av ekonomisk och social natur, som individens primärgrupp ställer på honom eller henne.) Några undersökningar (Wilensky 27, Havighurst 9) belyser hur individens familjelivscykelstadium påverkar såväl attitydbildningen i arbetet som utformning och innehåll i den fria tiden. Wilensky påvisar en s.k. cyklisk tillfredsställelse som gäller inkomst och status i arbetet. Graden av tillfredsställelse fluktuerar med försörjningskravens storlek. Havighurst har i några undersökningar över fritidsaktiviteter fått två varandra motsatta aktivitetsinnehåll i fritiden, nämligen ett s.k. heminriktat där sysselsättningskretsar kring hem och bostad, och ett s.k. samhällscentrerat där sysselsättningskretsarna är geografiskt och socialt sett vidare krets. Familjens sammansättning har ett samband med typ av fritidsinnehåll.

Men samspelet är ganska komplicerat mellan arbetsvillkor — primärgruppssituation — fritidsinnehåll. De socialekonomiska förhållandena spelar

Figure 1. Characteristic Groups of Patterns of Role-Performance by Middle-Aged People.

även en roll. En bra belysning av detta ger ovanstående figur hämtad ur en av Havighursts undersökningar. Fritidsinnehållet har han beskrivit i termer av vanligt förekommande sociala roller, varje roll är expertdefinierad enligt vedertagna ideala kriterier på hur rollen helst skall utövas. Intervjupersonerna är skattade i sin rollutövning mot bakgrund av expertdefinitionen, och Havighurst har sålunda kommit fram till en beskrivning av fritidsinnehållet eller -aktiviteterna.

Havighurst eftersträfvade en gruppering av individerna efter olika "fritidsmönster" och fick därigenom fram grupper som skiljde sig såväl i fråga om kvalitet (enligt expertkriterierna) på rollutövandet som ifråga om mängd och inriktning på aktiviteter. En grupp med brett register på fritidsinnehållet erhöles medan övriga grupper var mer eller mindre heminriktade. Den socialekonomiska nivåns betydelse för fritidsinnehållet framgår tydligt av figuren. Man kan här anknyta till vad som tidigare sagts om fritidsinnehållet hos de yrkesgrupper som har lågt motiverande arbetsvillkor (se föreg. sid.).

Sammanfattande synpunkter

Det empiriska material som jag här gett en översiktlig presentation — och som för övrigt inte gör anspråk på att vara någon uttömmande redovisning av hur problemet studerats — visar hur ett antal olika variabler i arbetssituationen är kopplade till vissa variabler i den övriga livssituationen. Kvalifikationskrav, befordringsmöjligheter och inflytande i arbetsenheten har med förkärlek framtagits. Man har studerat deras samband med individens anknytning till formella och informella grupper i samhället, med samhällsintresse, med typ av konsumtion — d.v.s. med kriterier som kan ses som uttryck för samhällspåverkan. Vad man här har velat komma åt är hur de betingelser i

Vad man här har velat komma åt är hur de betingelser i arbetet som har att göra med individens resursutnyttjande och kapacitetsutveckling samvarierar med de betingelser han eller hon uppsöker utanför arbetet.

=====

Förströelsekonsumtionen har så studerats. Det intressanta är väl att man inte velat se inkomstfaktorn som enbart en resurskomponent när man sökt tolka sambanden mellan socio-ekonomisk nivå och konsumtionsinnehåll. I stället har man varit benägen att se den socio-ekonomiska nivån kopplad till de effekter den har på individens levnadsförhållanden.

=====

arbetet som har att göra med individens resursutnyttjande och kapacitetsutveckling samvarierar med de betingelser han eller hon uppsöker utanför arbetet.

Valet bakom dessa variabler är ibland styrt av en sociologisk analys av produktionssystemets socialpsykologiska effekter på individens villkor i samhället i stort. I andra fall är valet av dessa variabler styrt av att man velat få belyst den totala livssituationens olika "fält" ur motivationspsykologiska aspekter med särskild betoning på de s.k. jag-behov (bemästrande av omgivning, anlagsutveckling, kontroll o dyl.). Även om dessa studier ger ett relativt torftigt underlag för att helt kategoriskt dra några slutsatser vill jag gärna peka på att de inte ger stöd för ett ofta förekommande påstående om att den arbetsfria tidens innehåll fungerar kompensatoriskt i förhållande till dessa aspekter av arbetsvillkoren.

De socio-ekonomiska betingelser som finns inbyggda i varje yrke (utbildningsnivån och inkomstmöjligheterna) har fått spela en något mindre roll i min framställning. Att de fungerar som viktiga resurskomponenter när det gäller hur mycket utbyte individen kan skaffa sig inom andra livsområden är väl snarast en truism.

Några studier som jag nämnt har som stratifieringsprincip haft socialklass (24, 29). Förströelsekonsumtionen har så studerats. Det intressanta är väl att man inte velat se inkomstfaktorn som enbart en resurskomponent när man sökt tolka sambanden mellan socio-ekonomisk nivå och konsumtionsinnehåll. I stället har man varit benägen att se den socio-ekonomiska nivån kopplad till de effekter den har på individens levnadsförhållan-

den. Dessa har i sin tur fått förklara skillnaderna i konsumtionsinnehållet mellan inkomstnivåer. Kulturprodukternas "olik-starka" attraktionsvärde för olika socioekonomiska grupper har understrukits.

Ett aktuellt svenskt material som med utgångspunkt i lönefaktorn söker beskriva livssituation och orientering mot samhället är det avsnitt av låginkomstutredningen som går under beteckningen levnadsnivåundersökningen (9, 10, 21). Det visas där hur man vid jämförelse mellan gruppen extremt lågavlönade (= personer med lön understigande 7 kr/tim) och gruppen övriga löntagare får skillnader i förekomst av hälsobesvär (såväl fysiska som psykiska), standard på kostvanor och bostadsutrustning, i materiella tillgångar, i fritidsmöjligheter (sommarstuga, semesterresor) — till nackdel för de extremt lågavlönade. Till detta kan läggas uppgifter som avspeglar möjligheterna till samhällsinflytande — och därigenom möjligheterna att förbättra den bristfälliga levnadsstandarden — nämligen att bland de extremt lågavlönade finns ett jämförelsevis större antal personer som ej är fackligt organiserade och ej anser sig ha förmåga att skriftligen kontakta myndighet eller känner någon som kan hjälpa dem med detta. Ytterligare belysning av kopplingen inkomst — samhällsorientering kommer i den rapporten "Politiska resurser" (11) i den nämnda levnadsnivåundersökningen. Man har där valt sådana kriterier på samhällspåverkan som ingår i den liberala demokratins ideologi (röstning i allmänna politiska val, skriftlig och muntlig argumentation, kontakttagande med facklig eller politisk beslutsfattare, deltagande i demonstration). Den allmänna tendensen i resultaten pekar på att bland de extremt lågavlönade är förekomsten av sådana åtgärder klart mindre vanliga än på högre lönenivåer. (För detaljerad beskrivning hänvisas till rapporten som utgavs under 1971.)

=====

Man kan också se den empiriska material som presenterats i denna artikel ur aspekten val av undersökningsvariabler.

=====

Ett ännu tämligen obearbetat fält är den "förvärvsarbetsfria" tidens innehåll ur psykologisk synpunkt.

Man kan också syna det empiriska material som presenterats i denna artikel ur aspekten val av undersökningsvariabler. I vissa undersökningar har man sökt studera sambandet arbetsvillkor — innehåll i övriga livsområden med hjälp av variabler av sociologisk art (såsom yrke, utbildningsnivå, kvalifikationsnivå inom produktionsenheten, föreningsmedlemskap, konsumtionsmängd och innehåll). I andra undersökningar har man valt upplevelsevariabler (psykologiska) såsom arbetsengagemang, arbetstillfredsställelse, attityder och beteenden gentemot olika samhällsföreteelser och samhällsroller. Sociologisk och psykologisk ansats blandas när man kombinerar sociologiska faktorer med upplevelsemätningar (psykologiska faktorer) eller där man gör antaganden om den psykologiska innebörden hos sociologiska faktorer. Det psykologiska utbytet förefaller vara grundligare analyserat när det gäller arbetet än när det gäller andra livsområden.

Ett ännu tämligen obearbetat fält är den "förvärvsarbetsfria" tidens innehåll ur psykologisk synpunkt. Det är inte tillräckligt att kartlägga innehållet i termer av aktiviteter om man närmare vill komma åt det som vi inledningsvis nämnde, nämligen olika livsområdets bidrag till livstillfredsställelse. I någon mån har Havighurst empiriskt belyst detta i en av sina studier (6) där han mäter fritidsinnehåll såväl i termer av aktiviteter som i termer av den psykologiska betydelse de har för individerna själva. Det visar sig där att samma aktivitet är förknippad med stor variation när det gäller psykologisk betydelse för olika individer. Mer uppmärksamhet än hittills bör ägnas åt vilka psykologiska funktioner som den förvärvsarbetsfria tiden fyller för olika kategorier av människor. Särskilt viktigt är detta för att närmare komma underfund med hur arbetsvillkor — övriga livsvillkor är psykologiskt relaterade till varandra.

1. Edström, R., Korse, K.-G. (1970) *Statsanställdas förhållanden, trivsel, karriär, sjukfrånvaro och hälsa*. "En socialpsykologisk undersökning i samband med hälsokontroll" (Forskningsrapport på uppdrag av utredningen för hälsokontroll av de statsanställda).
2. Engels, F. (1892) *The Condition of the Working Class in England in 1844*. London: Allen & Unwin Ltd.
3. Gardell, B. (1971) *Produktionsteknik och arbetsglädje*. En socialpsykologisk studie i industriellt arbete. PA-rådet, meddelande nr 63 Stockholm.
4. Gardell, B. & Westlander, Gunnela. (1968) *Om industriarbete och mental hälsa*. Stockholm: PA-rådets meddelande nr 56.
5. Havighurst, R. J. (1957) The Social Competence of Middleaged people. *Genetic Psychology Monographs* 56, 297—375.
6. Havighurst, R. J. (1957) The Leisure Activities of the Middleaged. *The American Journal of Sociology* vol. LXIII, nr 2, sid 152—162.
8. Johansson, Monica (1966) *Arbete och fritid*. (En studie av aktivitetens tidsåtgång) Uppsala: Lic.-avh. Sociologiska Institutionen, Uppsala universitet.
9. Johansson, S. (1970) *Den vuxna befolkningens hälsotillstånd*. Utkast till kap. 3 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden. Stockholm: Allmänna förlaget.
10. Johansson, S. (1970) *Om levnadsnivåundersökningen*. Utkast till kap. 1 och 2 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden. Stockholm: Allmänna förlaget.
11. Johansson, S. (1971) *Politiska resurser*. Utkast till kap. 10 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden. Stockholm: utkommer 1971, Allmänna förlaget.
13. Lansing, J. B. and Kish, L. (1957) *Family life cycle as an independent variable*. *Amer. Sociol. Rev.* 22 22 sid. 512—519.
14. Maslow, A. (1955) *Deficiency Motivation and Growth Motivation*. Nebraska Symposium on motivation.
15. McClelland, D. (1951) *Personality*. New York: The Dryden Press, Inc.
16. Mott, P., Mann, F., Mc Loughlin, Q., Warwick, D. (1965) *Shift work*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
17. Rotter, J. B. (1954) *Social learning and clinical psychology*. New York: Prentice-Hall, Inc.
18. Seeman, M. (1966) Alienation, membership and political Knowledge: a comparative study. *Public Opinion Quarterly* Vol. 30, nr 3 sid. 353—367.

19. Segerstedt, T. (1965) Arbetstid—fritid—individ. Ur *Studier och debatt* 1965:2. Individen och arbetstiden. Stockholm.
20. Segerstedt, T. & Lundquist, A. (1952) *Människan i industrisamhället* del I och II Studieförbundet näringsliv och samhälle. Stockholm: Norstedt & söner.
21. Sundbom, L. (1970) *De extremt lågavlönade*. Utkast till kap. 8 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden. Stockholm: Allmänna förlaget.
22. Swedner, H. (1968) Barriär mot finkulturen. I C. G. Janson: *Det differentierade samhället*. Stockholm: Prisma.
23. Swedner, H. (1965) Läsvanor — några reflexioner och resultat. Ur *Sociologisk forskning* nr 4, sid. 197—215.
24. Swedner, H. (1964) Socialgrupper och kulturpolitik. Ur *Sociologisk forskning* nr 1, sid. 13—23.
25. de Tocqueville, A. (1951) *Democracy in America*, vol. II. New York: Alfred Knopf.
26. White, R.W. (1959) *Motivation reconsidered: The concept of competence* i *Psychological review* 66, sid. 297—334. (Även i Hollander, E. P. Hunt R. G. 1963: *Current perspectives in Social psychology*, New York.)
27. Wilensky, H. L. (1961) Life cycle, work situation and participation in formal associations i Klee-meier, Robert. *Aging and Leisure* kap. 8, sid. 214—242. New York: Oxford university press.
28. Wilensky, H. L. (1961) The uneven distribution of leisure: the impact of economic growth on "free time". *Social Problems* vol. 9, nr 1 sid. 32—56.
29. Wilensky, H. L. (1964) Mass society and mass culture: interdependence or independence? *American Sociological Review* vol. 29, nr 2, sid. 173—197.
30. Wilensky, H. L. (1960) Work, Careers and Social integration. *International Social Science Journal* nr 12, Unesco sid. 543—560.

Salus vet...

Salus är det bolag, som har
den ojämförligt största erfarenheten
när det gäller att ordna
läkarnas försäkringsfrågor. Bolagets
nära relationer till läkarkåren
borgar dessutom för att dess råd
är objektiva och gagnar Er
på bästa sätt. Tala därför med Salus
om alla slag av försäkringar.
Salus vet... och delar gärna med
sig av sitt vetande.
Ring Salus — redan idag!

08/22 47 40 (växel)

eller direkt telefon 08/63 63 91, 63 63 92